

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: СТАТУС І РОЛЬ У МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ

Стаття містить огляд міжнародної діяльності ЄС після набуття чинності положень Лісабонського договору в 2009 р. Розглянуто договірно-правові аспекти та основні напрями реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, а також специфічні обставини, пов'язані з просуванням програми ЄС «Східне партнерство».

Ключові слова: ЄС, Лісабонський договір, спільна зовнішня та безпекова політика, спільна безпекова та оборонна політика, «Східне партнерство», керівні інституції ЄС, правосуб'єктність.

В статті представлено огляд міжнародної діяльності ЄС після вступлення в силу положень Лісабонського договору в 2009 г. Розглянуто договірно-правові аспекти та основні напрями реалізації загальної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС а також специфічні обставини, пов'язані з просуванням програми ЄС «Всхідне партнерство».

Ключевые слова: ЕС, Лиссабонский договор, общая внешняя политика и политика безопасности, общая политика безопасности и обороны, «Восточное партнерство», руководящие институты ЕС, правосубъектность.

The article overviews the international activities of the EU after the Lisbon Treaty entered into force in 2009. The author considered main legal aspects and general directions of the EU's common foreign and security policy, as well as the specific circumstances related to the promotion of the "Eastern Partnership" programme.

Keywords: European Union, Treaty of Lisbon, common foreign and security policy, common security and defense policy, "Eastern Partnership", EU institutions, international legal responsibility.

Постановка проблеми. Від часу створення європейського інтеграційного угруповання статус і роль Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС), на базі якого згодом було утворено Європейський Союз, залишалися предметом політичних дискусій та прискіпливої уваги політичних дослідників. До розпаду біполярної системи тісна зв'язка між США і країнами ЄС у сфері безпеки, яка була важливою передумовою розвитку західноєвропейських інтеграційних структур, створювала ефект підпорядкування Західної Європи спільній атлантичній політиці, сформульованій у Вашингтоні. Хоча на певному етапі, принаймні з середини 1970-х рр. керівники провідних країн ЄЕС поставили за мету розробку узгодженої зовнішньої політики та замислювалися над потребами посилення співпраці у безпековій сфері, до укладення Маастрихтського договору (1992 р.) ці пошуки діставали оформлення переважно у вигляді політичних заяв, декларацій та поточних консультацій з основних проблем міжнародних відносин і міжнародної безпеки.

В сучасних міжнародних відносинах ЄС посідає місце впливового актора та центру сили, насамперед за рахунок його економічного впливу та технологічного прогресу. Проте його роль у міжнародних процесах виглядає доволі обмеженою попри реалізацію широкого спектру автономних відносин та діалогових форматів з провідними державами світу та численними регіональними угрупованнями, що включають держави, що розвиваються. З початку 2000-х рр. політичні кола ЄС посилили увагу до реалізації спільної зовнішньої політики та політики у галузі безпеки, яка була доповнена низкою регіональних ініціатив. Набуття чинності Лісабонським договором у грудні 2009 р. забезпечило набуття ЄС правосуб'єктності й дозволило прискорити політичне та

---

* кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

інституціональне реформування його структури. ЄС набув права укладати міжнародні договори в усіх сферах його компетенції, якщо це передбачено базовими договорами ЄС, потребує досягнення цілей, окреслених у цих договорах, якщо цього вимагає юридично зобов'язуючий документ ЄС, або якщо такий договір може «впливати на спільні правила ЄС чи змінювати їх».

Глобальна економічна криза істотно позначилася на внутрішній ситуації в ЄС, скерувавши увагу на внутрішнє реформування та корекцію відносин усередині ЄС, що призвело до послаблення ефективності спільної зовнішньої політики. Відтак, попри продовження дебатів з приводу перспектив та ролі ЄС у міжнародній системі його вплив залежатиме від результатів внутрішніх процесів та пошуку адекватних механізмів управління в його межах.

Стан дослідження проблеми. Література, присвячена становленню спільної зовнішньої політики та міжнародної діяльності ЄС, включає декілька сотень томів. В багатьох працях європейських дослідників прямо ставиться питання про роль і статус ЄС у міжнародній системі. В якості основних проблем наукового пошуку вважається спроможність ЄС відігравати роль «глобального міжнародного актора» та визначення умов, які мають дозволити ЄС посилити вплив на міжнародні процеси. Серед найбільш відомих робіт, присвячених цій темі, слід назвати багаторазово перевидані праці Ш.Бретертона і Дж.Воглера [11; 12], індивідуальні, колективні монографії та статті Дж.Адамскі [8], С.Біскопа [10; 38], С.Гензеля [17], Л. фон Лангенхове [22], М.Леонарда [23], С.Лукареллі [24], Я.Орбі [32], К.Е.Сміт [39], М.Сміта [40; 41], Дж.Хоуворта [20], Я.Зельонки [45; 46; 47] та ін.

Окремі напрями досліджень представлені розробками, присвяченими питанням євроатлантичної та європейської безпеки [10; 18; 30; 38; 44] та численними статтями і книгами, пов'язаними з апологією та аргументацією нормативно-аксіологічної складової в діяльності ЄС [13; 14; 15; 19; 21; 25; 27; 28; 29; 35; 49].

В науковому сенсі зміст проблеми, що охоплює статус і роль ЄС в міжнародних відносинах та в міжнародній системі в цілому, включає внутрішні та зовнішні складові. Внутрішні чинники пов'язані з еволюцією ЄС у бік конфедеративного, чи, принаймні в деяких сферах, – навіть асиметрично побудованого федеративного утворення, яке покладає на внутрішні органи управління все більшу частку завдань та дбає про підвищення інституціональної спроможності керівних органів ЄС впливати на формування міжнародних відносин, а також вести діалог з іншими центрами сили та регіональними спільнотами держав у різних регіонах світу. Зовнішні чинники окреслюють безпосередній контекст взаємин ЄС з довколишнім світом, включаючи зовнішньополітичні ініціативи, програми та заходи, а також взаємні чи односторонні впливи, які виникають у відносинах ЄС та його країн-членів з іншими акторами.

Внутрішні реформи та зовнішня діяльність

За чинним Лісабонським договором (підписаний в 2007 р, набув чинності з 1 грудня 2009 р.), Європейський Союз уперше набув цілком реальної правосуб'єктності. Смісл реформи полягав в тому, що новий договір заступив три основоположних документа ЄС: Договір про заснування Європейського Співтовариства (Римський договір 1957 р.), Маастрихтський договір (1992 р.) і Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (1957 р.). Після підписання та ратифікації Договір про реформу ЄС перестав існувати як окремий документ, а його нововведення вважаються інкорпованими до вищезазначених актів. ЄС став єдиною інтеграційною структурою, хоча й зберіг два базових установчих документи – Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування ЄС. Договір про реформу ЄС змінив назву Договору про заснування Європейських Співтовариств (в первісному варіанті – Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства від 25 березня 1957 р.) на Договір про функціонування ЄС, чим підпорядкував його виконання загальних цілей європейського проекту. Втім і за змістом цей договір зазнав радикального оновлення. Принципи, що раніше мали декларативний характер (захист громадян ЄС по всьому світу, економічна, соціальна й територіальна єдність, культурне різноманіття та ін.), поряд із соціальними цілями, вважаються основними політичними завданнями ЄС.

Окремі держави-члени ЄС мають право укладати міжнародні договори за умови, якщо вони не суперечать чинним угодам, підписаним ЄС, або не належать до спільної

компетенції Союзу. ЄС як міжнародний суб'єкт може укласти договори в усіх сферах його компетенції, – якщо це передбачено установчими договорами, або потребує досягнення цілей, визначених у цих договорах, або якщо цього потребує юридично зобов'язуючий документ ЄС. Ст. 3 п. 2 Договору про функціонування ЄС стверджує, що Союзові належить виключна компетенція укласти міжнародну угоду, якщо її укладання обумовлене законодавчим актом Союзу чи потрібне для здійснення Союзом своєї внутрішньої компетенції, чи тією мірою, якою її укладання може вплинути на спільні правила чи змінити їхній обсяг [2, с. 77].

Процедура укладання міжнародних угоди від імені ЄС передбачає, що Рада ЄС має дати згоду на проведення переговорів після отримання на це відповідних рекомендацій Європейської Комісії і Високого представника з міжнародних відносин і політики безпеки. Високий представник також призначає голову делегації на переговорах або спеціального представника ЄС і ухвалює рішення про підписання договору. Європейський Парламент виконує дорадчі функції, за винятком положень договору, до яких застосовуються юридичні процедури, та угод про приєднання до Європейської конвенції з захисту прав людини і основних свобод.

Нова редакція Договору про ЄС уточнює і корегує трактування цінностей і цілей Союзу (ст. 2 і 3 Договору про ЄС) [1, с. 35-36]. Реформа надала повноцінного інституціонального статусу Європейській Раді, в яку входять лідери всіх країн-членів, і запровадила посаду її президента, що має представляти ЄС в міжнародних справах. За функціями посада Високого представника з міжнародних відносин і політики безпеки є аналогом повноважень міністра закордонних справ: Високому представнику підпорядковано відповідний дипломатичний апарат у вигляді Європейської служби зовнішніх дій.

Набуття ЄС єдиної правосуб'єктності призвело до скасування еволюційно обумовленої структури трьох опор ЄС, включаючи припинення існування Європейських Співтовариств, з яких продовжує існувати лише Євратом, договір про заступання якого має безстроковий характер.

За Договором про функціонування ЄС, після 2014 р. передбачено зміну порядку формування Європейської Комісії. До неї будуть входити представники тільки лише двох третин держав, які підлягатимуть ротации. В Раді ЄС, що складається з міністрів держав-членів, основною процедурою ухвалення рішень стане принцип «подвійної більшості». Нормативні акти союзу будуть прийматися за умов схвалення представниками 55% країн-членів, в яких проживає не менше 65% населення. В сенсі реалізації демократичного волевиявлення передбачено право громадян ЄС звертатися з петиціями до Єврокомісії. Частково закріплено юридично обов'язковий характер Хартії фундаментальних (або засадничих) прав (Charter of Fundamental Rights) від 7 грудня 2000 р. [6], хоча це положення не застосовується до Великобританії, Польщі та Чехії.

В ст. 24 Договору про ЄС викладено основні положення, які стосуються сфери спільної зовнішньої та безпекової політики:

- Компетенція ЄС охоплює всі сфери зовнішньої політики та всі питання безпеки Союзу, включено з поступовим формуванням спільної оборонної політики, що, можливо, призведе до спільної оборони.

- Спільна зовнішня та безпекова політика підлягає особливим правилам і процедурам, які визначають та здійснюють Європейська Рада та Рада ЄС, діючи одноставно, хіба що Договори передбачають інакше.

- Здійснення зовнішньої та безпекової політики ЄС не передбачає ухвалення спеціальних законодавчих актів. Спільну зовнішню та безпекову політику реалізує Високий представник з питань зовнішньої та безпекової політики та держави-члени згідно з Договорами.

- У контексті принципів та цілей зовнішньої діяльності ЄС провадить, визначає та реалізує спільну зовнішню та безпекову політику на засадах розвитку взаємної політичної солідарності держав-членів, визначання питань загального інтересу й досягання дедалі вищого ступеня збіжності дій держав-членів.

- Держави-члени активно та беззастережно сприяють спільній зовнішній та безпековій політиці на засадах лояльності та взаємної солідарності і додержуються діяльності Союзу в тій сфері.

- Держави-члени співпрацюють, щоб посилювати й розвивати взаємну політичну солідарність. Їм належить утримуватися від будь-яких дій, що суперечать інтересам Союзу чи можуть зашкодити його ефективності як згуртованої сили в міжнародних відносинах [1, с. 52].

Ще всередині 1990-х рр. Р. Роузкранц обґрунтував своє бачення специфіки ЄС, який він вважав міжнародним актором нового типу [36; 37]. Тим не менше, лише на етапі розробки проекту Європейської Конституції, а після провалу її ратифікації – підписання та ухвалення Договору про реформу, що закріпив новий баланс та нові правила узгодження цілей ЄС та інтересів країн-членів, політичні експерти почали тлумачити Союз як потенційну «наддержаву» [20; 26; 31; 44; 46] або «нормативну імперію» [13; 17; 47].

Окремі положення стосуються правосуб'єктності ЄС у відносинах з сусідніми державами. Хоча в лісабонській версії договорів Європейська політика сусідства безпосередньо не згадується, Договір про ЄС (ст. 8, п. 1,2) вказує, що «Союз розвиває особливі зв'язки з сусідніми країнами». Метою особливих («близьких та мирних») зв'язків з країнами-сусідами на засадах співпраці є створення «на ґрунті вартостей Союзу простору процвітання та добросусідства». Союз може укласти окремі угоди з цими країнами. Такі угоди «можуть містити взаємні права та зобов'язання, а також можливість спільних дій. Виконання їх є предметом періодичних консультацій» [1, с. 39].

Окреслення завдань та інституціональна спроможність

За офіційною версією, розвиток власної спільної зовнішньої політики та політики безпеки має забезпечити ЄС спроможність говорити і діяти в якості єдиного міжнародного суб'єкта.

Головні рішення, що стосуються визначення принципів та загального спрямування спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС (CFSP; СЗПБ) ухвалює Європейська Рада, яка збирається чотири рази на рік. Рішення з поточних питань приймає міністерська Рада ЄС з міжнародних справ, засідання якої проходять щомісячно під головуванням Високого представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки (К. Ештон).

На Високого представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки, покладено координацію політики країн-членів для формування та реалізації спільної зовнішньої політики ЄС. Високий представник доповідає Європейській Раді з проблем зовнішньої політики та безпеки ЄС і виступає з тематичних питань. Координація позицій країн ЄС у зовнішньополітичній сфері здійснюється за допомогою цивільного і військового персоналу апаратної структури – Європейської служби зовнішніх дій (European External Action Service, EEAS). Мета цієї структури має як внутрішнє (згуртування, координація, зміцнення солідарності), та і зовнішнє спрямування (просування та захист європейських інтересів). Станом на 2013 р. ця служба мала в своєму розпорядженні мережу, що включала 141 делегацію (дипломатичне представництво) та установу по всьому світу [16].

Керівні структури ЄС визначають Союз як ключового гравця міжнародної взаємодії, в тому числі у розв'язанні проблемних питань – від глобального потепління до конфлікту на Близькому Сході. В основу СЗПБ покладено використання засобів дипломатії, які за потреби доповнюються чинниками торгівлі, допомоги та безпеки і оборони. Офіційна мета такої проактивної дипломатії полягає у врегулюванні конфліктів і сприянні міжнародному взаєморозумінню [16].

Оскільки ЄС не має власної постійної армії, в якості засобів силового втручання використовуються спеціальні сили, надані країнами-членами на непостійній основі. Такі сили використовуються в спільних операціях з метою роззброєння; виконання гуманітарних та рятувальних завдань; виконання функцій військових радників та надання допомоги; запобігання конфліктам і забезпечення підтримки миру; виконання завдань бойових сил в управлінні кризами, включаючи миротворчість і постконфліктну стабілізацію.

З січня 2007 р. ЄС має спроможність провадити дві «майже одночасні» операції швидкого реагування з використанням двох бойових груп, в яких кількість задіяного персоналу становить по 1500 осіб у кожній. Рішення про проведення операції швидкого реагування ухвалює Рада ЄС. Всього за останнє десятиліття ЄС здійснював 23 цивільних місії та військових операції на трьох континентах [16].

В Європі ЄС відіграє активну роль на Балканах, зокрема фінансує проекти з надання допомоги в семи країнах та з грудня 2008 р. утримує поліцейську місію для забезпечення законності та правопорядку в Косово (EULEX Kosovo).

З 2005 р. діє Місія Європейської Комісії з надання допомоги в питаннях кордону в Республіці Молдова та Україні (EUBAM). В серпні 2008 р. за посередництва ЄС було досягнуто угоду про припинення вогню між Грузією та Росією й розгорнуто моніторингову місію ЄС в Грузії (EU monitoring mission in Georgia).

Зовнішньополітичні аспекти тісно пов'язані з підготовкою подальшого розширення ЄС у регіоні Західних Балкан, серед країн якого Хорватія, Македонія, Чорногорія та Сербія офіційно визнані в якості кандидатів на членство в ЄС, а решта країн (Албанія та Боснія і Герцеговина) вважаються потенційними кандидатами на членство.

В деяких країнах та регіонах ЄС має своїх спеціальних представників, призначених Радою ЄС за поданням Високого представника з закордонних справ і політики безпеки. В різний час спецпредставників ЄС було призначено в Афганістані, на Близькому Сході, в регіоні Великих озер (Африка), Боснії і Герцеговині, Македонії, Судані, при Африканському Союзі, в Косово, Молдові, Центральній Азії та на Південному Кавказі. Показово, що в більшості випадків призначення спецпредставника було пов'язано або з зовнішнім спостереженням чи участю в регулюванні конфліктних відносин, або з апробацією впровадження цивільного кризового управління. Так чи інакше, перелічені країни та регіони вважаються такими, що з різних причин становлять для ЄС особливий інтерес.

Відносини ЄС з низкою країн мають високий ступінь інституціоналізації. ЄС проводить регулярні зустрічі на вищому рівні з США (Трансатлантичний діалог), Японією, Канадою, Росією, Індією та Китаєм. Двосторонні саміти провадяться також з Україною та Пакистаном, багатосторонні – з країнами Латинської Америки та Південно-Східної Азії. Офіційна версія побудови партнерських відносин з ключовими гравцями полягає в забезпеченні взаємних інтересів і вигод та у встановленні певних обов'язків, у тому числі в сферах освіти, навколишнього середовища, безпеки та оборони, протидії злочинності та прав людини.

До пріоритетних напрямків політики ЄС належать різнопланова взаємодія з США, діалог з Росією, активізація впливу в регіоні Східної Європи, розвиток більш тісних зв'язків з країнами Середземномор'я і Близького Сходу, формування «розширених партнерств» з провідними країнами та регіональними угрупованнями в Азії та Латинській Америці.

Офіційна позиція ЄС декларує прагнення встановити «ефективне та збалансоване партнерство» з США, що традиційно вважалися найбільшим торговельним партнером об'єднаної Європи. Основні рівні взаємодії ЄС та США уособлюють Трансатлантична економічна рада, що переймається питаннями економічного характеру, рамкова угода про більш інтенсивну співпрацю в галузі кризового регулювання, яка обумовлює консультації та узгодження в ситуаціях на кшталт присутності в Косово і Демократичній Республіці Конго, а також стосується планування майбутніх місій ЄС в рамках спільної європейської безпекової та оборонної політики. Окрім цього ЄС прагне більш тісного співробітництва з питань зміни клімату, регулювання системи глобальних фінансів та вдосконалення банківських систем.

Ідея створення трансатлантичної зони вільної торгівлі з'явилася ще в перших документах «євроатлантичного» формату, підписаних на першому саміті США і ЄС в Мадриді 3 грудня 1995 р., зокрема в «Спільному плані дій США - ЄС». Проект Трансатлантичного економічного партнерства був окреслений започаткований в жовтні-листопаді 1998 г. після відмови адміністрації Б. Клінтона від пропозиції єврокомісара Л. Бріттена про створення трансатлантичного спільного ринку. Тоді за умов сприятливої економічної кон'юнктури розбіжності та суперечності між трансатлантичними партнерами переважили мотивації, пов'язані з врегулюванням суперечностей та усуненням митних бар'єрів. Теперішнє повернення до цієї ідеї віддзеркалює занепокоєння з приводу загострення глобальної міжнародної конкуренції та економічного посилення Китаю. Восени 2012 р. за ініціативи Німеччини ЄС і США вирішили повернутися до планів створення трансатлантичної зони вільної торгівлі. Переговори з цього питання передбачається завершити до 2014 р. За попередніми очікуваннями, створення ЗСТ дозволить збільшити щорічні темпи економічного зростання на 0,3-0,7%.

Серед основних сфер діалогу з РФ керівні установи ЄС визначають енергопостачання, інвестиції та інновації, питання безпеки, включаючи заморожені конфлікти, боротьбу з тероризмом та організованою злочинністю, екологічні проблеми, включаючи протидію кліматичним змінам [16].

В контексті реалізації СЗПБ особливі відносини з Росією мають форму діалогу з питань безпеки, в межах якого визначаються практичні заходи на кшталт сприяння деяким місіям ЄС. З 2003 р. Росія співпрацювала з ЄС у Боснії і Герцеговині та надавала підтримку при проведенні операцій у Чаді та Малі.

Водночас активізація програми «Східне партнерство», що передбачає укладення угод про асоціацію з Вірменією, Грузією, Молдовою та Україною (потенційно можливість підписання угод про асоціацію передбачена також для Азербайджану та Білорусі), а також ситуація на Південному Кавказі вочевидь належать до проблемних зон у відносинах між ЄС та Росією. В контексті Європейської політики сусідства ЄС прагне створення з країнами Східної Європи зони вільної торгівлі та пропонує фінансову допомогу за умови, якщо ці країни візьмуть на себе розширені зобов'язання провадити політичні та економічні реформи задля зміцнення демократії.

В середині 2000-х рр. ряд країн ЄС поклали значні сподівання на реалізацію іншого проекту в межах політики сусідства – «Союзу для Середземномор'я» (Union for the Mediterranean). Ця структура за участі 27 країн-членів ЄС та 16 середземноморських країн, включаючи Ізраїль, Туреччину, Сирію, а також Лігу арабських держав і Палестинську автономію, бачилася в вигляді великого регіонального форуму з населенням бл. 800 мільйонів осіб. В рамках цієї спільноти передбачалося реалізувати низку спільних регіональних проектів (видобуток і постачання енергоносіїв, очищення забруднень, реконструкцію портів, поліпшення судноплавства та розвиток виробництва сонячної енергії). Втім, війна в Лівії, тривалий конфлікт у Сирії та реальні наслідки «арабської весни» поставили під сумнів майбутнє цього проекту.

Розвиток системи міжрегіональних «розширених партнерств» (enhanced partnerships) ЄС з країнами Азії та Латинської Америки мав менш амбітний й більш поступовий характер. Окрім регулярного діалогу з КНР (саміти КНР – ЄС регулярно проводяться з 1998 р.) [3], ЄС бере участь в специфічному міжнародному форматі АСЕМ (Asia-Europe Meeting). Започаткований 1996 р. в форматі зустрічей ЄС – АСЕАН, АСЕМ набув ознак широкого форуму за участі 51 країни Східної, Південної Азії, Океанії та Європи (включаючи Китай, Японію, Південну Корею, країни ЄС, Швейцарію, Норвегію, Росію, Індію, Австралію, Індонезію, Пакистан та ін.), а також Європейської Комісії та секретаріату АСЕАН. Метою форуму є створення сприятливих умов для економічного та соціального розвитку країн-учасниць на засадах партнерства нового типу.

Саміти за участі країн ЄС та країн Латинської Америки провадяться з 1999 р. З 2013 р. вони мають формат спільних самітів ЄС та Співтовариства країн Латинської Америки і Карибського басейну (CELAC). Міжрегіональне стратегічне партнерство поширюється на три головних напрямки – політичний діалог, торговельно-економічну співпрацю та фінансування окремих програм. Сьомий саміт відбувся 26-27 січня 2013 р. в Сантьяго-де-Чилі за участі 27 країн ЄС та 33 латиноамериканських держав. Під час цього саміту Європейська Комісія досягла попередньої домовленості з південноамериканським регіональним блоком МЕРКОСУР (Аргентина, Бразилія, Уругвай, Венесуела, Парагвай) розпочати до кінця 2013 р. переговори про взаємне відкриття ринків.

Нормативна складова відграє в зовнішній діяльності ЄС важливу роль. У відносинах з регіональними угрупованнями та спільнотами ЄС пропонує укладення рамкових угод, на основі яких базується широкий діалог. В подальшому ЄС прагне до формалізації контактів та лібералізації торговельних режимів. Застосування різних форм, методів та інструментів впливу керівні установи ЄС мотивують потребами встановлення бажаної моделі міжнародного співробітництва, включно з демократизацією політичних систем і виконанням норм, які регулюють права власності та діяльність європейських компаній на ринках країн-партнерів. До традиційних тем діалогу належать питання взаємодії в галузі економіки, торговельні режими, ефективність інвестицій, проблеми довколишнього середовища, інституціональні реформи.

На практиці ЄС часто виявляв неспроможність діяти монолітно й конкурувати з США та деякими іншими великими державами у використанні «владного ресурсу». Внутрішні розбіжності наочно виявилися під час війни на Балканах в 1990-рр. а також

спричинили відвертий розкол всередині спільноти щодо вторгнення США і Великої Британії до Іраку в 2003 р. Більшість дослідників реалістичного спрямування вважають роль ЄС у глобальній грі силової політики надто слабкою. Водночас представники конструктивістської течії стверджують, що саме ухил у бік нормативізму та «м'якої сили», який часто вважається ознакою європейської слабкості в глобальній політиці, може стати запорукою посилення моделюючого впливу й спрацювати більш ефективно, ніж традиційні інструменти силової політики. Серед таких засобів найчастіше згадуються різні стимули, допомога розвитку, у деяких випадках – обіцянки перспективи членства, а також, у самому широкому вигляді – застосування прикладу цивільного вливу та нормативного залучення як результат поширення основоположних цінностей, норм та інших продуктів європейської політичної культури [23; 28; 47].

Кожен з напрямів зовнішньої діяльності ЄС забезпечується підтримкою на нормативному рівні. В енергетичній сфері ЄС просуває ідею поширення на прилеглі країни правил Енергетичної хартії та рішень Європейської Комісії. Цей підхід знайшов відображення в Європейській політиці сусідства, реалізації якої мало сприяти створення європейського Енергетичного співтовариства. За свідченням єврокомісара з зовнішніх зносин і Європейської політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер (листопад 2006 р.) зовнішня енергетична політика ЄС передбачає «поширення принципів Договору про Енергетичне співтовариство, який діє відносно країн Південно-Східної Європи, що мають перспективу вступу до ЄС, ... на країни Східної Європи, Каспійського регіону і Середземномор'я» з перспективою включення регіону Перської затоки [14].

Використання нормативного впливу на сусідні країни розглядається як чинник, який дозволяє набувати певних конкурентних переваг, у тому числі підпорядковувати ЄС інтереси країн-постачальників та транзитерів. У більшості випадків ця політика спричиняла загострення відносин між Брюсселем та Москвою, що втілювалися в численних суперечках довкола реалізації другої та третьої енергетичних директив Європейської Комісії та спорі довкола статусу російських магістральних трубопроводів, оскільки російський уряд вимагав визнання за ними статусу «транс'європейських» транзитних маршрутів. З урахуванням конкуренції між ЄС та Росією в регіоні Східної Європи російські політики вважають суміжні країни стратегічно важливими з точки зору їх геополітичної та гео економічної орієнтації [4, с. 6].

Попри значні ресурсні можливості та наявність інструментів, численні дослідники звертали увагу на те, що спільну зовнішню політику ЄС як колективного актора не можна вважати ефективною, принаймні в порівнянні його величезним потенціалом та засобами впливу [5; 9; 36; 45]. Серед чинників, які перешкоджають перетворенню ЄС на єдиного глобального актора можна зазначити внутрішні проблеми та суперечності в фінансово-економічній сфері, асиметрію зобов'язань, уповільненість ухвалення рішень та різнохарактерність інтересів. Ці закономірні суперечності впродовж тривалого часу були лише частково угоджені в установчих договорах у формі дозволу часткової участі держав-членів у різних програмах. У сфері безпеки та оборони така вибірковість зберігається й досі.

Активізація програми «Східне партнерство»

В сенсі зовнішнього впливу зонами пріоритетних інтересів ЄС вважалися Середземномор'я, Північна Африка і Близький Схід. Після розширення спільноти в 2004 - 2007 рр. до них додалися Східна Європа, включаючи Південний Кавказ, та Центральна Азія.

Політичні документи ЄС не розглядають країни Східної Європи як потенційних членів, однак Європейська Комісія планує підписання з ними Угод про асоціацію, які передбачають встановлення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Такий підхід вважається достатнім для забезпечення зовнішнього контролю та моделювання, включаючи створення довкола ЄС «поясу добросусідства». «Східноєвропейським сусідам» пропонується поширення на них «вигод і переваг» інтеграції, однак «без доступу до інститутів», тобто визнання перспективи членства.

Концепція європейського регіоналізму, яка розглядає суміжні держави як периферію, включає два різновиди. «Внутрішньо орієнтована» модель (Outside-in Model), що передбачала залучення зовнішніх учасників до внутрішніх процесів, застосовувалася до країн Середземномор'я та Південно-Східної Європи. Ініціаторами процесу виступали

окремі країни ЄС та Європейська Комісія, що зумовлювало відносно пасивну участь держав регіону в процесах регіональної взаємодії [43, р. 3-4].

«Зовнішньо орієнтована» модель (Inside-out Model), прикладом якої можна вважати еволюцію багатосторонніх структур співпраці за участі країн Балтійського та Баренцева морів, характеризувалася наявністю більш-менш усталених практик регіонального спілкування на субнаціональному та міжурядовому рівнях в межах Північної ради, Ради країн Балтійського моря та Ради Баренцева/Євроарктичного регіону. З подібною ситуацією ЄС зіткнувся і в Чорноморському регіоні, де існування місцевих регіональних структур змусило Брюссель шукати способів перехоплення ініціативи та пропонувати засоби, здатні забезпечити проєкцію власного програмуючого впливу на поведінку зовнішніх учасників [43, р. 5-6].

З затвердженням програми «Східне партнерство» (2009 р.) керівництво ЄС дістало нагоду запропонувати країнам Східної Європи певний стандартизований варіант майбутніх асоційованих відносин. Як і за попереднього досвіду, який полягав у проведенні індивідуального діалогу з країнами регіону, переговори з кожною країною ведуться окремо. Втім, результатом відносин асоціації бачиться розширення зони прямого політичного та економічного впливу ЄС, яка виключатиме участь «східноєвропейських» партнерів у будь-яких інших інтеграційних проєктах та економічних об'єднаннях. Показово, що такі вимоги раніше ніколи не висувалися до країн, з якими ЄС укладав угоди про асоціацію або подібні до них, зокрема до Мексики, Чилі, Марокко, Тунісу, Йорданії, Єгипту тощо.

Урочисте схвалення програми «Східне партнерство» на саміті в Празі (7 травня 2009 р.) безперечно стало стимулом для прискорення оформлення Митного союзу за участі Росії, Білорусі та Казахстану, передбаченого договорами від 6 жовтня 2007 р., укладеними в межах ЄврАзЕС. Згодом, у 2011-2012 рр. відносини між ЄС та Росією щодо впливу на простір Східної Європи набули виразно конкурентних ознак, що було пов'язано з завершенням оформлення нормативної бази Єдиного економічного простору в межах Митного союзу та проголошенням початку формування Євразійського економічного союзу. В свою чергу програма «Східного партнерства» набула більш предметного характеру, тим більше з урахуванням фактичного провалу проєкту Союзу Середземного моря (Union for the Mediterranean), який свого часу активно просував французький президент Н.Саркозі.

В листопаді 2012 р. в європейських медіа з'явилися повідомлення, що Європейська служба зовнішніх дій на чолі з віце-президентом Європейської Комісії К. Ештон розглядає можливість одночасного підписання угод про асоціацію чотирма країнами «Східного партнерства» під час чергового саміту учасників програми у Вільнюсі в листопаді 2013 г. [34]. Реалізація згаданого плану потребувала завершення переговорів з Вірменією, Грузією та Молдовою, оскільки на той час проєкт угоди про асоціацію було парафровано лише з Україною.

Свідченням прямої конкуренції європейського та євразійського інтеграційних проєктів стало висловлювання наполегливих застережень представників Європейської Комісії та урядів країн ЄС про неможливість одночасної участі країн Східної Європи одразу в двох інтеграційних об'єднаннях. Такі попередження на адресу України та Вірменії не торкалися зобов'язань в рамках угод про вільну торгівлю з третіми країнами, однак чітко заперечували можливість участі в конкуруючих з ЄС митних союзах та ставили перед країнами-партнерами чітку вимогу зробити однозначний вибір на користь того чи іншого інтеграційного проєкту.

Розширюючи зону свого пріоритетного економічного впливу за допомогою програми «Східне партнерство», Брюссель прагне суттєво обмежити вплив Росії, що має створити бар'єр для подальшого розширення МС і СЕП та скоротити російську присутність в економіках пострадянських країн.

Підсумкові міркування

Підводячи підсумок зазначимо, що ЄС як суб'єкт міжнародних відносин дійсно являє собою новий політико-правовий феномен. Виразною особливістю політики ЄС є спроба запропонувати власні нормативні критерії всім іншим партнерам по діалогу та інтеграційним угрупованням, з якими ЄС встановлює інституціоналізовані зв'язки. Ця тенденція виразно простежувалася з початком кризи 2008 р., відбиваючи прагнення країн

ЄС посилити регуляторну роль права та конвенціональних механізмів в міжнародній економіці, впорядкувати діяльність фінансових структур, лібералізувати умови торгівлі енергетичними ресурсами.

До країн-учасниць «Східного партнерства» пред'являються вимоги, що наближуються до країн-кандидатів на вступ до ЄС, за винятком спільного визначення стану конкурентоспроможності галузей виробництва та послуг. Адаптація до законодавства ЄС передбачає впровадження комплексу інституціональних і юридичних норм та приєднання до заходів, що стосуються зовнішньої та безпекової політики.

За умов сталого охолодження відносин з РФ, ЄС свідомо ухиляється від діалогу з керівними органами Митного союзу і ЄП, а також від контактів з ЄврАзЕС. Аналогічну позицію НАТО і ЄС займають стосовно ОДКБ. В просторі Східної Європи відносини між ЄС та Росією досягли межі прямого суперництва, позначеного геополітичною та економічною конкуренцією з очолюваним Росією Митним союзом. Проголошення плану створення в 2015 р. на базі Митного союзу Євразійського економічного союзу змусило Європейську Комісію прискорити підготовку угод про асоціацію з Україною, Молдовою, Грузією та Вірменією.

Важливим чинником, який впливає на міжнародний вплив та ефективність зовнішньої політики ЄС залишаються внутрішні реформи. Слід враховувати, що Маастрихтський та Лісабонський договори надали Раді ЄС і Європейській Комісії повноваження забезпечувати координацію діяльності в тісно пов'язаних одна з одною сферах зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної діяльності. Проте розподіл повноважень при ухваленні рішень має істотні відмінності. При розробці в рамках СЗПБ провідну роль відіграють Європейська Рада і Рада ЄС. Представництво інтересів ЄС покладено на головуючу державу, представники якої діють разом з Високим представником ЄС із закордонних справ і політики безпеки. З усіх попередньо не вирішених питань, окрім випадків термінового реагування, визначених у статті ст. 31 Договору про Європейський Союз [1, с. 55-56], рішення приймаються одногосно. Європейська Комісія діє в межах мандату, затвердженого Радою ЄС. Укладені угоди підлягають ратифікації державами-членами за національною процедурою.

Натомість у питаннях зовнішньоекономічного характеру рішення ухвалюються переважно кваліфікованою більшістю голосів. Проекти рішень готує Європейська Комісія, які згодом підлягають схваленню Європарламентом. Для контролю за законністю будь-яких угод може залучатися Суд ЄС. Таким чином, в зовнішньоекономічних питаннях органи ЄС мають приблизно таку ж компетенцію, як і в сфері забезпечення функціонування спільного ринку [7]. Наднаціональне законодавство забороняє державам ухвалювати конкуруючі регуляторні акти.

В питаннях зовнішньої політики органи Союзу наділені фактично необмеженими повноваженнями. Однак держави-члени ЄС теж зберегли можливості для реалізації самостійної зовнішньої політики, що зумовлює ефект уповільненості при узгодженні спільних рішень та розхитує їх монолітність. В цій царині провідні країни можуть зберігати значний ступінь автономії та діяти паралельно з керівними структурами Союзу. В ідеалі СЗПБ може виконуватися лише в режимі щільної координації, яка особливо обумовлена в багатьох статтях Договору про ЄС. Зміст установчих договорів виключає пряме підпорядкування окремих держав наднаціональним структурам за винятком тих сфер відносин і випадків, які передбачають обов'язковість виконання спільних рішень. Водночас, як свідчить практика, нормативні положення не здатні нейтралізувати неформальні залежності, хоча й можуть частково врівноважувати вплив країн-лідерів на кшталт Німеччини і Франції.

Лісабонський договір зберігає можливість автономного позиціонування держав-членів ЄС у багатьох питаннях спільної безпекової та оборонної політики (СБОП), як у питаннях участі в військових операціях, так і в їх фінансуванні, якщо видатки на них не виділяються з бюджету Союзу (ст. 41 Договору про ЄС) [1, с. 60-61]. Ще більшою мірою застосування принципу асиметрії участі держав-членів стосується використання цивільних та військових засобів, правил проведення військових операцій та діяльності Європейської оборонної агенції (ст. 42-44). В рамках Агенції створюються окремі групи, що об'єднують держави-члени, залучені до спільних проектів. У питаннях, передбачених ст. 1 і 2 Протоколу про постійну структурну співпрацю, Рада ЄС діє кваліфікованою

більшістю. Згідно ст. 46 Договору про ЄС участь у голосуванні беруть лише ті члени Ради, що представляють держави-члени, що є учасниками такої співпраці [1, с. 65].

Асиметрія участі держав-членів у різних формах співпраці й досі вважається проявом гнучкості, яка сприяє єдності спільноти. Передбачені винятки (opt-outs) зумовлюють неучасть окремих країн у виконанні статутних зобов'язань, включаючи вступ до євросони. Окремі протоколи зумовлюють неучасть Данії в трьох сферах (впровадження євро, оборона, юстиція і внутрішні справи). Окремі положення щодо статусу нейтралітету стосуються Ірландії. Словаччина не бере участі в фінансуванні допомоги Греції, а Фінляндія отримала залогові гарантії в обмін на фінансування Європейського стабілізаційного механізму. Втім, як засвідчили дебати довкола спільного бюджету ЄС на 2014-2020 рр., такий підхід містить суттєві перешкоди на шляху федералізації Союзу та набуття ним спроможності швидкого, й тим більше, директивного ухвалення рішень. Таким чином, перспектива ефективної реалізації ЄС своїх функцій як впливового суб'єкта міжнародної системи залежить насамперед від визначення внутрішньої конфігурації відносин, включаючи відпрацювання різношвидкісної моделі подальшого розвитку зі «змінною геометрією» повноважень та продовженням їх перерозподілу на користь наднаціональних керівних органів.

Література

1. Договір про Європейський Союз. Консолідована версія в редакції Лісабонського договору // Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г.Друзенка та С.Друзенко; за заг. ред. Г.Друзенка. – К.: «К.І.С.», 2010. – С. 31-71.
2. Договір про функціонування Європейського Союзу. Консолідована версія в редакції Лісабонського договору // Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору). – К.: «К.І.С.», 2010. – С. 73-257.
3. Майборода Д.Ю. Саммиты КНР – ЕС / Д.Ю. Майборода // Проблемы Дальнего Востока. – 2010. – № 3. – С. 20-28.
4. Пашковская И. Европейский Союз: энергетическая политика в отношении новых независимых государств / И. Пашковская / Центр евро-атлантической безопасности; Институт международных исследований МГИМО (У) МИД России. – Аналитический доклад. – Июль 2009. – Вып. 1 (22). – М. : МГИМО (У) МИД России, 2009. – 79 с.
5. Погорельская С. Лиссабонский договор: проблемы политической консолидации ЕС / С.Погорельская // Мировая экономика и международные отношения. – Июль 2010. – №7. – С. 40-54.
6. Хартія засадничих прав Європейського Союзу // Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору). – К.: «К.І.С.», 2010. – С. 485-501.
7. Энтин М.Л. Европейский Союз как один из ведущих международных игроков / М.Л. Энтин // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2009. – № 2. – С. 29-47.
8. Adamski J.E. Old Europe, New Security: Evolution for a Complex World / J.E. Adamski, M.T. Johnson, Ch.M. Schweiss (eds). – Aldershot, England ; Burlington, VT : Ashgate Publishing, Ltd., 2006. – 175 p.
9. Biebuyck W. European Imaginaries and the Intelligibility of Integration / W.Biebuyck // Journal of Contemporary European Studies. – 2010. – Vol. 18, no. 2. – P. 161-180.
10. Biscop S., Andersson J. J. The EU and the European Security Strategy: Forging a Global Europe / S. Biscop, J.J. Andersson (eds.). – New York : Routledge, 2008. – 204 p.
11. Bretherton C., Vogler J. The European Union as a global actor / C.Bretherton, J.Vogler. – London, New York : Routledge, 2006. – 273 p.
12. Bretherton C., Vogler J. Past its Peak? : the European Union as a Global Actor 10 Years after / C.Bretherton, J.Vogler // EU as a Foreign and Security Policy Actor / Ed. by F. Laursen. – Dordrecht, St. Louis, MO : RoL, 2009. – P. 23-43.
13. Falkner R. The political economy of 'normative power' Europe: EU environmental leadership in international biotechnology regulation / R. Falkner // Journal of European Public Policy. – 2007. – Vol. 14, No. 4. – P. 507-526.

14. Ferrero-Waldner B. Opening address / The 2006 Brussels Conference «Towards an EU External Energy Policy». 20-21.11.2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – http://ec.europa.eu/comm/external_relations/library/publications/28_towards_energy_policy.pdf
15. Finnemore M. International Norm Dynamics and Political Change / M. Finnemore, K. Sikkink // *International Organization*. – Autumn 1998. – Vol. 52. – № 4. – P. 887–917.
16. Foreign and Security Policy: Speaking with one voice. Last update: 03/02/2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – http://europa.eu/pol/cfsp/index_en.htm
17. Gänzle S. The European Union and global development: an 'enlightened superpower' in the making? / S. Gänzle, S. Grimm, D. Makhan (eds.). – Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York : Palgrave Macmillan, 2012. - XX, 305 p.
18. Global security in a multipolar world / L. Peral (ed.); introd. by A. de Vasconcelos. – Chaillot Paper No. 118. – Paris : European Union Institute for Security Studies, October 2009. – 135 p.
19. Haukkala H. The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighborhood Policy / H. Haukkala // *Europe-Asia Studies*. – November 2008. – Vol. 60. – No. 9. – P. 601-622.
20. Howorth J. The EU as a Global Actor: Grand Strategy for a Global Grand Bargain? / J. Howorth // *Journal of Common Market Studies*. – June 2010. – Vol. 48. – Issue 3. – P. 455–474.
21. Laïdi Z. The Normative Empire: The Unintended Consequences of European Power / Z. Laïdi. [Garnet Policy Brief No. 6]. – 2008. – February 6. – VIII p.
22. Langenhove L. Van. The EU as a global actor in a multipolar world and multilateral 2.0 environment / L. Van Langenhove; The Royal Institute for International Relations. Egmont paper 36. – Gent : Academia Press, March 2010. – 32 p.
23. Leonard M. Why Europe will run the 21st century / M. Leonard. – London : Fourth Estate, 2005. – 176 p.
24. Lucarelli S. External Perceptions of the European Union As a Global Actor / S. Lucarelli, L. Fioramonti. – London, New York : Routledge, 2010. - XVI, 233 p.
25. MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth / N. MacCormick. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 222 p.
26. McCormick J. The European Superpower / J. McCormick. – Houndmills : Palgrave Macmillan, 2007. – XVIII, 212 p.
27. Manners I. The EU's Normative Power in a Changing World Politics / I. Manners // *Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion* / A.Gerrits (ed.). – The Hague: Netherland Institute of International Relations Clingendael, 2009. – P. 9–24.
28. Manners I. The European Union as a Normative Power: A Response to Thomas Diez / I. Manners // *Millennium – Journal of International Studies*. – December 2006. – Vol. 35, No 1. – P. 167-180.
29. Merlingen M. Everything Is Dangerous: A Critique of 'Normative Power Europe' / M. Merlingen // *Security Dialogue*. – December 2007. – Vol. 38, no. 4. – P. 435-453.
30. Micgiel J.S., Rosenthal G.G. The changing face of transatlantic relations / J.S. Micgiel, G.G. Rosenthal. [Columbia University. Institute for the Study of Europe]. – New York : Columbia University, 2004. – 156 p.
31. Morgan G. The Idea of a European Superstate: Public Justification and European Integration / G. Morgan. – Princeton: Princeton University Press, 2005. – 204 p.
32. Orbie J. Europe's Global Role: External Policies of the European Union / J. Orbie. – Hants, England : Aldershot; Burlington, Vt. : Ashgate Publishing, Ltd., 2008. – 267 p.
34. Rettman A. EU countries split on Ukraine treaty / A. Rettman / *EUobserver.com*. - 26.11.2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: – <http://euobserver.com/foreign/118316>
35. Romaniuk S.N. Not So Wide, Europe: Reconsidering the Normative Power of the EU in European Foreign Policy / S.N. Romaniuk // *Romanian Journal of International Affairs*. – 2010. – Vol. 10. – № 2. – P. 52–68.
36. Rosecrance R.N. Paradoxes of European foreign policy : the European Union : a new type of international actor / R.N. Rosecrance. [EUI working paper, RSC No. 64/97]. – San Domenico, Italy : European University Institute, Robert Schuman Centre, 1997. – 12 p.

37. Rosecrance R. The European Union: a new type of international actor / R. Rosecrance // *Paradoxes of European foreign policy* / J. Zielonka (ed.). – The Hague, Boston : Kluwer Law International, 1998. – P. 15-23.
38. Serfaty S, Biscop S. A Shared Security Strategy for a Euro-Atlantic Partnership of Equals / S. Serfaty, S. Biscop. [A Report of the Global Dialogue between the European Union and the United States]. – Washington : CSIS, 2009. – 18 p.
39. Smith K.E. *Paradoxes of European foreign policy: the instruments of European Union foreign policy* / K.E. Smith. [EUI working paper, RSC No.97/68]. – San Domenico, Italy : Robert Schuman Centre, 1997. – 29 p.
40. Smith M. A liberal grand strategy in a realist world? Power, purpose and the EU's changing global role / M. Smith // *Journal of European Public Policy*. – 2011. – Vol. 18, no. 2. – P. 144-163.
41. Smith, M., Elgström, O. *The European Union's Roles in International Politics – Concepts and Analysis* / M. Smith, O. Elgström (eds). – London, New York : Routledge, 2006. – 260 p.
42. Smith K.E. *The making of EU foreign policy : the case of Eastern Europe* / K.E. Smith. – New York : St. Martin's Press, 1999. – XII, 264 p.
43. Tassinari F. A Synergy for Black Sea Regional Cooperation: Guidelines for the EU Initiative / F. Tassinari. [CEPS Policy Brief, 4 June 2006 / No. 105]. – Brussels : Centre for European Policy Studies, 2006. – 15 p.
44. Wivel A. Balancing against threats or bandwagoning with power? Europe and the transatlantic relationship after the Cold War / A. Wivel // *Cambridge Review of International Affairs*. – 2008. – Vol. 21, no. 3. – P. 289-305.
45. Zielonka J. (ed.). *Paradoxes of European Foreign Policy* / J. Zielonka. – The Hague, Boston : Kluwer Law International, 1998. – X, 171 p.
46. Zielonka J. Europe as a Global Actor: Empire by Example? / J. Zielonka // *International Affairs*. – May 2008. – Vol. 84. – No. 3. – P. 471-484.
47. Zielonka J. *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union* / J. Zielonka. – Oxford : Oxford UP, 2006. – 293 p.
48. Zielonka J. *Explaining Euro-Paralysis: Why Europe Is Unable to Act in International Politics* / J. Zielonka. – Basingstoke : Palgrave MacMillan, 1998. – 266 p.
49. Zutter E. De. Normative power spotting: an ontological and methodological appraisal / E. De Zutter // *Journal of European Public Policy*. – 2010. – Vol. 17, No. 8. – P. 1106-1127.